

УДК 930.2:94(438+477)"16"(092)

Ребенко В. В.,
аспірант кафедри Історії України,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя (Україна, Ніжин),
rebenok.v@mail.ru

Українське козацтво початку XVII ст. у «Нарисі історії Польщі» М. Бобжинського

Автор аналізує й висвітлює погляди видатного польського історика та суспільно-політичного діяча другої половини XIX – першої третини XX століття М. Бобжинського на історію українського козацтва початку XVII ст., викладені в його ключовій праці «Нарис історії Польщі». Основне завдання даної статті – визначити, як історик розглядав значення XVII ст. для історичного розвитку Першої Речі Посполитої, як оцінював та описував початок цієї доби і яке місце в його подіях відводив українському козацтву та його визначним представникам, зокрема українському гетьману П. Сагайдачному.

Ключові слова: українське козацтво, М. Бобжинський, Краківська історична школа, нарис, історія Польщі, початок XVII ст.

Міхал Бобжинський – видатний польський історик польського та німецького права, представник Краківської історичної школи, суспільно-політичний діяч консервативного спрямування другої половини XIX – першої третини XX ст. Праці видатного вченого мали великий вплив на формування і розвиток історико-методологічних поглядів батька української історичної науки М. Грушевського [5]. Саме під час намісництва М. Бобжинського в Галичині у 1908-1913 роках проводилася обережна і виважена політика українсько-польського примирення з огляду на те, що в той час дане питання набуло особливої гостроти і викликало величезне напруження в суспільстві, яке являло собою локальний міжетнічний конфлікт з протестами, маніфестаціями, бійками та терористичними актами націоналістів [8]. В даному контексті його політика викликала осуд і критику в польських та українських радикальних націоналістичних колах. За сприяння вченого (на посаді намісника) було відкрито у Львівському університеті дві українознавчі кафедри. М. Бобжинський підтримував ідею відкриття українського університету у Львові [12].

Наукову і громадсько-політичну діяльність М. Бобжинського вивчали небагато сучасних українських вчених (в контексті дослідження Краківської історичної школи або суспільно-політичних подій початку XX ст. на Галичині). У своїх історіографічних доробках постать вченого вивчали Є. Сінкевич [11; 12], О. Руда [10], Л. Зашкільняк [6], Л. Мосійчук [9]. В контексті суспільно-політичних процесів у Галичині життя і діяльності історика торкалися О. Юрчук [14], М. Вітенко [4], А. Кучеренко [8], О. Аркуша [1]. Більш детальним дослідженням наукового і політичного життя М. Бобжинського займалися в різний час такі польські історики: Я. Адамус [15], В. Бартель [16], В. Лазуга [21], В. Кауте [20], М. Серейський, А. Грабські [23], С. Матерніцький [22]. Одним із перших оцінив вклад М. Бобжинського в польську історичну науку вже після смерті вченого у 1935 році його сучасник – відомий польський історик С. Закшевський, який написав узагальнений огляд його праць, зробив їх характеристику в контексті наукової діяльності вченого [26].

Метою даної статті є аналіз й висвітлення поглядів М. Бобжинського на історію українського козацтва

початку XVII ст., виражених в його історичній роботі «Нарис історії Польщі». Автор статті поставив перед собою завдання: визначити, як історик розглядав значення XVII ст. для історичного розвитку Першої Речі Посполитої, як оцінював та описував початок цієї доби і яке місце в його подіях відводив українському козацтву та його визначним представникам, зокрема українському гетьману П. Сагайдачному.

Важливо відзначити, що наукові інтереси та діяльність польського історика були зосереджені на дослідженні середньовічної історії польського та німецького права. Одночасно вчений здійснював джерелознавчі розвідки, публікацію корпусу історико-юридичних і дипломатичних джерел XIV–XVI ст., вивчав історію та розвиток польської політичної літератури, генезу і розвиток польського ранньосередньовічного суспільства. Також М. Бобжинського цікавили історіографічні дослідження та досягнення сучасної йому науки. У 1888 році він здійснив рецензію на працю М. Кареева «Найновіший переворот в історіографії польській», а в подальшому полемізував з автором даної праці [7]. Пізніше, в 1893 році, у співавторстві з істориком С. Смолькою була видана монографія, присвячена життю і діяльності польського середньовічного хроніста й історика Яна Длугоша [2]. Наявні також інші історіографічні доробки вченого. Однак найбільш повно свої історичні погляди, історико-методологічні принципи видатний польський вчений виклав у своїй фундаментальній та визначній для свого часу узагальнюючій праці з історії польської держави під назвою «Нарис історії Польщі» [2; 3; 17]. Перше видання «Нарису» було опубліковано у 1879 році, а друге і третє перевидання цієї праці відбулося у 1880-1881 р.р. та 1888 році. Це свідчить про те, наскільки дана праця була популярною в польському суспільстві, не дивлячись на велику кількість критичних рецензій, опублікованих у науковій та публіцистичній періодиці. У 1931 р. двотомне видання було доповнене третім томом, який охопив початок XX ст. «Нарис» неодноразово перевидавався вже після смерті вченого в другій половині XX ст. і на даний час становить класику польських історичних досліджень. Однак варто відзначити справедливую критику у рецензіях (стосовно помилок в роботі вченого), оскільки ще С. Закшевський вказував на їх значну кількість у праці. Він відзначав їх наявність «не через брак ерудованості історика», а через відсутність у М. Бобжинського «академічної педантичності», пов'язаної з поспіхом при виданні перших примірників «Нарису» [26, с. 520]. Тільки в четвертому виданні праці було ліквідовано основний масив друкарських та інших помилок.

Саме наявність помилок і, головним чином, викладені М. Бобжинським ідеї, погляди на польську історію та її періодизацію викликали суспільний резонанс, зокрема в академічному середовищі. Тому після виходу першого тому праці в полеміку з автором вступили авторитетні історики цього періоду, зокрема й представники та фундатори Краківської історичної школи – С. Смолька [2], В. Калінка [19], Ю. Шуйський [25]. Ці історики, в цілому, позитивно характеризували працю вченого й визнавали вагомий внесок М. Бобжинського в розвиток польської історичної науки. С. Смолька пояснював наявність гострої критики і

нападів рецензентів на роботу М. Бобжинського тим, що «він підвів загальні підсумки під монографічними розробками польської історії, які здійснили корінний переворот в поглядах на минуле Польщі, але які залишалися невідомими широкому загалу, якому М. Бобжинський мав здатися небезпечним новатором, який не поважає національних традицій» [2, с. 1]. Виголошення подібних позицій польськими істориками надавало авторитетну підтримку «Нарису історії Польщі», зробивши його популярним виданням у широких колах польського суспільства. Дана робота, з однієї сторони, містить характерні погляди М. Бобжинського, а з іншої – становить науково-популярний виклад надбань тогочасної польської історичної науки для широких мас населення. В 70-80-х роках XIX століття дійсно відбувся переворот у польській історіографії, виразником і провісником якого й стала праця М. Бобжинського. Як зазначав професор Петербургського університету М. Кареев, «в російській науковій та науково-популярній періодиці було зразу відмічено появу даної праці та її значення для історичної науки, а однією з перших була рецензія професора Варшавського університету Ф. Зігеля» [2, с. II]. Критичний розгляд праці М. Бобжинського здійснив М. Кареев також у статті під назвою «Новітня польська історіографія та переворот в ній.» [7], у якій він писав про нагальну необхідність даної праці з огляду на застарілість використовуваних раніше праць Є. Бандтке та Г. Шмідта, які за якістю й історичною наповненістю не витримували жодної критики й не відповідали вимогам часу.

М. Бобжинський цілком справедливо зазначав, що сучасна йому історіографія переважно складалась з невеликих розвідок і досліджень вузького тематичного спрямування, які прояснювали окремі специфічні й найважливіші питання польської історії, створюючи загальну канву історіописання. Проте мине багато років, перш ніж всі спеціалізовані праці будуть розглянуті, опрацьовані, проаналізовані та синтезовані якимось історичним генієм. З матеріалів окремих монографічних досліджень буде написана нова історія Польщі [2, с. 1]. Однак, як справедливо вказував вчений, чекати появи подібної праці не варто. Це одна з причин, які спонукали М. Бобжинського до написання узагальнюючої праці з польської історії. Основна ж мета польського вченого полягала «не в тому, щоб викласти всі факти (польської історії – Р. В.) в подробицях, а в тому, щоб показати зміни основ і умов... суспільного і політичного розвитку в минулому, визначити причини цього розвитку і наступного за ним упадку та дати характеристику народу й найбільш видатних особистостей серед нього у різних епохах та розділах, на які розпадається кожна епоха.» [2, с. 1].

У «Нарисі історії Польщі» дуже важливі зауваження М. Бобжинського стосовно здійсненої ним роботи, які в повній мірі дозволяють судити про його історичні принципи викладу історії, його погляди на історичні події, долю польського народу та видатних особистостей в ній. Зокрема, вчений вказував: «Я старався, наскільки це можливо, бути ясним і зрозумілим, але заради зрозумілості я не жертвував предметами, які здаються мені доступними по самій своїй природі.» [2, с. 2]. Це однозначно дозволяє визначити основні принципи, яких дотримувався історик при написанні своєї

роботи. Важливим є й те, як і під яким кутом зору вчений розглядав основні періоди розвитку польської державності. Він намагався уникати «неприродного розтягування історії XVII та XVIII століть... намагався відобразити якомога сильніше XV і XVI віки – час самого сильного нашого процвітання в минулому» [2, с. 2]. Зазначеним тезисам цілком відповідають і наступні висновки вченого, які відображають його захоплення й ідеалізацію епохи Ягеллонів та применшення значення наступних історичних епох розвитку Польщі: «якщо історія має бути для нас наставницею життя, якщо в нинішніх наших справах ми маємо керуватися міркуванням, що «так робили наші батьки», так будьмо ж наслідувати наших великих предків ягелонських часів, а вироджені пізніші покоління, тяжку ношу гріхів яких ми несемо на собі й тепер, нехай послугують нам страхітливим нагадуванням.» [2, с. 2].

При вивченні історії держави чи народу М. Бобжинський вбачав необхідність у дослідженнях об'єктивних законів, які впливали на історичний процес, залучаючи знання інших наук. Одночасно важливим в історії вчений вважав і особисту волю людини та суспільства, які визначали також історичний процес у відповідності до об'єктивних законів. Тому М. Бобжинський часто відображав історію крізь призму особистості чи робив акцент на певних значних для історії постатях. Наприклад, кінець XVI – першу третину XVII ст. розглядав крізь призму персони Сигізмунда III та його зовнішньої і внутрішньої політики, здійснюючи акцент на такій важливій для характеристики періоду постаті, як український гетьман П. Сагайдачний.

Вперше згадки про українське козацтво початку XVII ст. у праці вченого знаходимо у підрозділі, присвяченому початку правління Сигізмунда III під назвою «Повернення до католицизму. Сигізмунд III губить плоди великої діяльності С. Баторія (1577-1608).» Для М. Бобжинського початок XVII ст., в першу чергу, асоціював з Сигізмундом III та його політикою, про що нам повідомляють відповідні назви підрозділів, присвячених зазначеному періоду в другому томі його «Нарису польської історії» [3, с. 113-161]. На жаль, історик не приділив у даному розділі значної уваги походам на Молдову, Інфляндській війні та Лжедмитріадам. Проте варто зауважити, що ці події розглядалися ним в контексті негативної політики Сигізмунда III, відповідно до назви розділу. Історик відзначав, що австрійська імперія Габсбургів, не зумівши втягнути Річ Посполиту до антитурецької коаліції, намагалася спровокувати польсько-турецьку війну, підбурюючи для цього козаків на Чорноморські походи проти Туреччини та до Молдови [17, с. 159]. Однак завдяки вдалій військовій та дипломатичній діяльності Я. Замойського, який поставив своїх прибічників у Молдові, узгодивши їх з Туреччиною, дана провокація не вдалася. Таким чином, для польського історика українські козаки виступали в значній мірі важливим геополітичним інструментом політичних маніпуляцій у тогочасних міжнародних відносинах у Східній Європі.

Однак для послідовного висвітлення історії Польщі за Сигізмунда III вчений акцентував увагу на останніх десятиліттях XVI ст., які, на його думку, привчили

населення Речі Посполитої до війн та військової діяльності, перетворивши значну частину населення на професійних військових, які прагнули нових бойових звершень та поживи, за визначенням історика «хліба», а якщо конкретизувати, то «військового хліба» [17, с. 183–184]. Історик стверджував, що цими настроями вміло скористався король Сигізмунд III для початку трьох воєн: зі Швецією, з Московією та Туреччиною.

В розділі, присвяченому війнам Сигізмунда III, вчений починає огляд історичних подій з 1606 року [17, с. 184]. Подібне розділення взаємопов'язаних подій викликає деяке зміщення хронології історичних подій та не сприяє їх всебічному висвітленню. Це, очевидно, через те, що історик намагався розкрити, в першу чергу, згубність недалековидної й обмеженої політики Сигізмунда III для Речі Посполитої, яка посприяла її занепаду, а не військові події цього періоду, які були якраз негативним результатом даної політики. Наслідки якої, на думку вченого, компенсувалися вдалою дипломатичною і військовою діяльністю Я. Замоїського.

У подальшому історик згадував українське козацтво побіжно в контексті висвітлення причин протистояння і воєн між Польщею та Туреччиною, вказуючи на те, що ці війни не мали безпосередньої причини, хоча і зазначав, що причини зірвання домовленостей між ними походили зовні, тобто виходячи із зазначених раніше вченим тезисів, були черговими геополітичними маніпуляціями та спробами тиску на Річ Посполиту. У той же час М. Бобжинський також відмічав, що «першими привід давали козаки, нічим не кращі для Туреччини, ніж татари для Польщі» [17, с. 187]. Вчений наводив приклад, що «гетьман козацький Конашевич, який Владислава у військовому поході на Москву з військом своїм активно підтримував, спалив у 1615 році два найбільших турецьких міста на Чорному морі – Трапезунд і Синоп.» [17, с. 187].

Описуючи битву при Цецорі, автор козаків також не згадував, лише керівником військових дій називав великого гетьмана Станіслава Жолкевського та зазначав про велику кількість загиблих. При епічному описі битви під Хотином 1621 р. згадуються українські козаки з гетьманом, як складова частина польського війська, але одночасно і як окреме крило армії. Вчений писав: «В рік наступний загалом незліченних тлумів бусурманських з самим султаном Османом I на чолі до здобуття Польщі виступаючих стало на полях Хотина, 32 тисячі війська польського на чолі з Каролем Хоткевичем з 40-тисячами козаків, яких очолював їх славний отаман Конашевич-Сагайдачний» [17, с. 188]. Далі йде опис тактичних дій польського війська, де українські козаки чітко не вирізняються з-поміж польського військового контингенту.

У кінці 89 розділу своєї монографії вчений робить цікавий висновок про діяльність козаків за гетьмана П. Сагайдачного: «Війни московські, шведські і турецькі, в яких козаки під керівництвом свого отамана Конашевича відігравали важливу роль, вкрай підносили їх значення й приваблює.» [17, с. 201]. Таким чином, вчений визнавав важливу роль українського козацтва і його видатного провідника гетьмана Конашевича-Сагайдачного у війнах Речі Посполитої початку XVII ст., які мали велике значення для розвитку козацтва як окремого суспільного прошарку у

подальшому розвитку історії української національної еліти.

Однак після смерті гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного закінчується період поміркованої політики козацтва. Починається активне військово-протистояння між поляками та козаками. Оскільки, як слушно зауважував М. Бобжинський, «...ані поляки, ані козаки не уміли договорів дотримуватись...» [17, с. 201].

Якщо абстрагуватися від хронології та прив'язки до подій початку XVII ст., то вчений оцінював загалом українське козацтво далеко не позитивно, можна сказати, навіть вороже. Він рішуче відкидав державницький вплив козаків на територію України, особливо стосовно періоду до Б. Хмельницького, заперечував релігійність козаків та їх національну ідейність, зазначаючи, що «козацтво – елемент наполовину розбійницький, який не турбувався ні про які вищі релігійні чи національні основи, був жахом для мирного населення, яке проживало на південно-руських землях, не шкодувало його в своїх набігах і не здійснювало на нього більш глибокого впливу.» [3, с. 198]. Однак разом з розвитком козацтва, та, головним чином, розгортанням історичних подій, які передували національно-визвольній революції Б. Хмельницького, вчений справедливо відзначав зростання ролі та значення козацтва, яке сприяло поширенню серед широких мас населення ідей свободи та вольності. Саме в першу третину XVII ст. «Козацьке питання стало внутрішнім соціальним питанням і перемістило свій центр тяжіння з диких полів до родючіших провінцій Речі Посполитої, на які опирався правлячий клас в народі...» [3, с. 199]. Відповідно, в цей час «навколо...козацтва зосередилось все, що не могло витримати суперництва в Речі Посполитій і не мало точки опори, як наприклад східна церква, яка занепадала внаслідок унії, а також народний руський елемент, який поступово підпадав під польський культурний вплив.» [3, с. 199].

Не менш цікаві міркування М.Бобжинського стосовно козацької політики уряду Речі Посполитої та гіпотетичних можливостей його використання на благо держави. Вчений вказував, що «Якби за польськими королевичами стояв сильний уряд, якби цей уряд об'єднав суспільні сили, які діяли в Україні, досяг Чорного моря і замкнув Україну в її природних кордонах, Польщі легко би було повністю подавити свавілля козаків і, підтримуючи серед них дисципліну, скористатися ним для держави і зберегти...спокій в цих країнах.» [3, с. 184]. Однак цілком зрозуміло, такого уряду й сильної влади за Сигізмунда III не було. Саме завдяки магнатській анархії Річ Посполита, на думку вченого, не змогла «піти на сміливі дії стосовно приборкання козацтва, хоча неодноразово в тяжкі хвилини користувалася підкріпленням козаків у якості гарної піхоти» [3, с. 184]. Той же самий уряд, на думку вченого, часто ставав знярядям недалековидної шляхетської політики по відношенню до козаків, коли потреба в них відпадала і вони ставали, завдяки своєму свавіллю, ще більш небезпечними. Оскільки Річ Посполита ситуативно використовувала козацтво для своїх потреб і намагалася то знищити його, то легалізувати як складову військових сил, перетворюючи його на організовану і невідконтрольну силу.

Тому польська політика відносно козаків, як справедливо відзначав польський історик, була таким чином часто «виключно непослідовною і шкідливою» [3, с. 184]. Тобто М. Бобжинський конкретизував й ілюстрував свої твердження, вказуючи, що «під загрозою небезпеки з боку Туреччини сейм... організував запорожців або низових козаків, які жили за межами Речі Посполитої в реєстрове козацтво, утримуване на жалування... під верховною владою коронного гетьмана, а всіх свавільних козаків наказували переслідувати або перетворити на селян» [3, с. 184]. Таким чином, він засуджував таку непослідовну та недальновидну політику Речі Посполитої, ускладнену магнатською анархією із закладенням основи майбутніх проблем, які пізніше виллюються у національно-визвольну війну під проводом Б.Хмельницького.

Аналіз «Нарису історії Польщі» дозволяє стверджувати, що М. Бобжинський зосередився в ній, в першу чергу, на суспільно-політичній стороні історичних подій, оминаючи, деякою мірою, деталізацію військових аспектів як початку XVII ст., так і загалом протягом висвітлення всієї історії Польщі. Для нього було важливо окреслити, в першу чергу, політичну історію власної держави. Події ж розглядалися крізь призму державності та особистостей, які творили польську історію. Зосередившись на політиці Сигізмунда III, яку він визначав як згубну для розвитку Речі Посполитої, дослідник недооцінив роль та значення козацтва в подіях початку XVII ст.

Список використаних джерел

1. Аркуша О. Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині // Вісник Львівського університету. – Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35-36. – С.168-206.
2. Бобжинський М. Очерк истории Польши / пер. с 3-го польск. изд. под ред. проф. Н.Кареева. – С.-Петербург, 1888. – Т.1 – II+340 с.
3. Бобжинський М. Очерк истории Польши / пер. с 3-го польск. изд. под ред. проф. Н.Кареева. – С.-Петербург, 1889. – Т.2 – 291+III с.
4. Вітенко М.Д. Польсько-українські відносини у Галичині у науковій та освітній галузях (кінець XIX – початок XX ст.) // Проблеми інтеграції науково-освітнього, інтелектуального потенціалу в державотворчому процесі. – Тернопіль, 2006. – Вип. 4. – С. 122 – 126.
5. Грушевський Михайло. Щоденник (1886-1894 pp.) / За ред. Леоніда Зашкільняка. – К., 1997. – С. 159.
6. Зашкільняк Л. Формирование и развитие исторической науки в Польше / Л.О. Зашкільняк. – Львов: ЛГУ, 1986. – 82 с.
7. Кареев Н. Новейшая польская историография и переворот в ней. // Вестник Европы. – 1886. – т. 6 – кн. 12, декабрь. – С. 556-557.
8. Кучеренко А. Українське питання в діяльності намісника Галичини Міхала Бобжинського (1908-1919) // Чорноморський літопис – С.22-26.
9. Мосійчук Л. Краківська історична школа. // Літописець. Збірник наукових праць. -Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – Вип.10. – с. 42-46.
10. Руда О. Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття. – Львів, 2010. – 418 с.
11. Сінкевич С. Міхал Бобжинський: життєвий шлях та наукова діяльність (1849-1935) // Сумська старовина. – Суми, 2006. – № 20. – С. 90-95.
12. Сінкевич С. Міхал Бобжинський: суспільно-політична діяльність. // Історичний архів. Наукові студії. – Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 5. – С. 60-63.
13. Чернецька-Габерко А. Король та історик. Інтеракціоністичний дискурс Міхала Бобжинського і Зигмунта Августа. // Історичний архів. Наукові студії. – 2015. – №14. – С.210-218.

14. Юрчук О. Українське питання в діяльності польських консерваторів (1919-1923) // Проблема слов'янознавства. – 2008. – Вип. 57. – С.73-85.
15. Adamus J. O stanowisku Bobrzyńskiego w dziejopisarstwie polskiem. – Lwów : Pierwsza Związkowa Drukarnia. – 1937. – 16 s.
16. Bartel W. M., Michał Bobrzyński (1849-1935), [w:] Spór o historyczną szkołę krakowską. / red. C. Bobińska, J. Wyrozumski. – Kraków, 1972. – S.148-149.
17. Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie. – Warszawa, 1880. –Т.ІІ – 397 s.
18. Grabski A. F., Zarys historii historiografii polskiej. – Poznań, 2000. – 278 s.
19. Kalinka W. O książce M. Bobrzyńskiego Dzieje Polski w zarysie. – Krakow, 1879. – 80 s.
20. Kaute W. Synteza dziejów Polski Michała Bobrzyńskiego. – Katowice, 1993. – 146 s.
21. Łazuga W., Michał Bobrzyński. Myśl historyczna a działalność polityczna. – Warszawa, 1982. – 278 s.
22. Maternicki J., Michał Bobrzyński wobec tzw. idei jagiellońskiej. Ewolucja poglądów i jej uwarunkowania. // Przegląd Humanistyczny. – 1977. – Tom 21. – nr 12/147. – S. 131- 142
23. Zakrzewski S. Michał Bobrzyński. Próba charakterystyki historyka // Kwartalnik Historyczny. – 1935. – S.515- 539.
24. Serejski M. H., Grabski A. F. Michał Bobrzyński i jego Dzieje Polski w zarysie, [w:] M. Bobrzyński Dzieje Polski w zarysie. – Warszawa, 1986. – S.13- 19.
25. Smolka S., Bobrzyński M. Jan Długosz, jego życie i stanowisko w piśmiennictwie. – Krakow, 1893. – VII+336 s.
26. Szujski J. Kilka uwag o Dziejach Polski M. Bobrzyńskiego. – Warszawa, 1879. – 57 s.

References

1. Arkuša O. Mixal Bobžyn's'kyj ta ukrajins'ke pyttannya v Halyčyni // Visnyk L'viv's'koho universytetu. – Serija istorična. – L'viv, 2000. – Vyp. 35-36. – S.168-206.
2. Bobžyn's'kij M. Očerk ystorry Pol's'ky / per. s 3-ho pol'sk. yzd. pod red. prof. N.Karejeva. – S.-Peterburh, 1888. – Т.1 – II+340 s.
3. Bobžyn's'kij M. Očerk ystorry Pol's'ky / per. s 3-ho pol'sk. yzd. pod red. red. prof. N.Karejeva. – S.-Peterburh, 1889. – Т.2 – 291+III s.
4. Vitenko M.D. Pol's'ko-ukrajins'ki vidnosyny u Halyčyni u naukovij ta osvitnij haluzjax (kinec' XIX – počatok XX st.) // Problemy intehraciji naukovo-osvitn'oho, intelektual'noho potencialu v deržavotvorčomu procesi. – Ternopil', 2006. – Vyp. 4. – S. 122 – 126.
5. Hruševs'kyj Myxajlo. Ščodennyk (1886-1894 pp.) / Za red. Leonida Zaškil'njaka. – K., 1997. – S. 159.
6. Zaškyl'njak L.A. Formyrovanye y razvytye ystoryčeskoj nauky v Pol's'e / L.O. Zaškyl'njak. – L'vov: LHU, 1986. – 82 s.
7. Kareev N. Novejšaja pol'skaja ystoryohrafija y perevorot v nej. // Vestnyk Evropy. – 1886. – t. 6 – kn. 12, dekabr'. – S.556-557.
8. Kučerenko A. Ukrajins'ke pyttannya v dijāl'nosti namisnyka Halyčyny Mixala Bobžyn's'koho (1908-1919) // Čornomors'kyj litopys – S.22-26.
9. Mosijčuk L. Krakivs'ka istorična škola. // Litopysec'. Zbirnyk naukovyx prac'. -Žytomyr: vyd-vo ŽDU im. I. Franka, 2015. – Vyp.10. – s. 42-46.
10. Ruda O. Ukrajins'ke kozactvo v interpretaciji pol's'kyx istorykiv kincja XIX – peršoji tretyny XX stolittja. – L'viv, 2010. – 418 s.
11. Sinkevyc' Je. Mixal Bobžyn's'kyj: žyttjevyj šljax ta naukova dijāl'nist' (1849-1935) // Sums'ka starovyna. – Sumy, 2006. – № 20. – S. 90-95.
12. Sinkevyc' Je. Mixal Bobžyn's'kyj: suspil'no-polityčna dijāl'nist'. // Istoryčnyj arxiv. Naukovi studiji. – Mykolajiv: ČDU im. Petra Mohyly, 2010. – Vyp. 5. – S. 60-63.
13. Černeč'ka-Haberko A. Korol' ta istoryk. Interakcionistyčnyj dyskurs Mixala Bobžyn's'koho i Zyhmunta Avhusta. // Istoryčnyj arxiv. Naukovi studiji. – 2015. – №14. – S.210-218.
14. Jurčuk O. Ukrajins'ke pyttannya v dijāl'nosti pol's'kyx konservatoriv (1919-1923) // Problema slovjanoznavstva. – 2008. – Vyp. 57. – S.73-85.
15. Adamus J. O stanowisku Bobrzyńskiego w dziejopisarstwie polskiem. – Lwów : Pierwsza Związkowa Drukarnia. – 1937. – 16 s.
16. Bartel W. M., Michał Bobrzyński (1849-1935), [w:] Spór o historyczną szkołę krakowską. / red. C. Bobińska, J. Wyrozumski. – Kraków, 1972. – S.148-149.

17. Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie . – Warszawa, 1880. – Т. II. – 397 s.
18. Grabski A. F., Zarys historii historiografii polskiej. – Poznań, 2000. – 278 s.
19. Kalinka W. O książce M. Bobrzyńskiego Dzieje Polski w zarysie . – Krakow, 1879. – 80 s.
20. Kaute W. Synteza dziejów Polski Michała Bobrzyńskiego. – Katowice, 1993. – 146 s.
21. Łazuga W., Michał Bobrzyński. Myśl historyczna a działalność polityczna. – Warszawa, 1982. – 278 s.
22. Maternicki J., Michał Bobrzyński wobec tzw. idei jagiellońskiej. Ewolucja poglądów i jej uwarunkowania. // Przegląd Humanistyczny. – 1977. – Tom 21. – nr 12/147. – S. 131– 142
23. Zakrzewski S. Michał Bobrzyński. Próba charakterystyki historyka// Kwartalnik Historyczny. – 1935. – S.515– 539.
24. Serejski M. H., Grabski A. F. Michał Bobrzyński i jego Dzieje Polski w zarysie, [w:] M. Bobrzyński Dzieje Polski w zarysie. – Warszawa, 1986. – S.13– 19.
25. Smolka S., Bobrzyński M. Jan Długosz, jego życie i stanowisko w piśmiennictwie. – Krakow, 1893. – VII+336 s.
26. Szujski J. Kilka uwag o Dziejach Polski M. Bobrzyńskiego. – Warszawa, 1879. – 57 s.

Rebenok V. V., postgraduate student of the Department of History of Ukraine, Nizhyn M. Gogol State University (Nizhyn, Ukraine), rebenok.v@mail.ru

Ukrainian Cossacks in the early XVII century in the «Sketch on History of Poland» by M. Bobginskii

The Author analyzes and explains the key views of M. Bobginskii, the prominent Polish historian and political figure of the late XIX and early XX century on the history of the Ukrainian Cossacks of the early seventeenth century, outlined in his fundamental paper «Sketch on History of Poland». The main aim of this article is to find out how the historian considered the meaning of the XVII century for the historical development of Polish-Lithuanian Commonwealth, how he estimated and described the beginning of this era and what place in it the events was taken by the Ukrainian Cossacks and their outstanding representatives, in particular P. Sagaydachny, the Ukrainian Hetman.

Keywords: the Ukrainian Cossacks, Bobgynski M., Krakow historical school, Sketch on History of Poland, the beginning of the XVII century.

* * *

УДК 93/94 (477)

Салтан О. М.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
гуманітарних наук, Харківська державна
академія фізичної культури
(Україна, Харків), Saltan_Olexandr@ukr.net

**ХАРКІВСЬКИЙ ПОРТРЕТ
ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ**

У статті аналізується історія напівазагадкового художнього артефакту – портрету Івана Мазепи, про появу якого повідомила харківська окупаційна газета «Нова Україна» на початку 1942 року. Автор припускає, що дане полотно могло бути написане в кінці XVII – на початку XVIII ст., або бути точною копією, створеною харківським художником Сергієм Васильківським.

Ключові слова: газета «Нова Україна», гетьман, історичний портрет, наукове джерело, німецька окупація, окупаційна влада, художня експозиція.

Постать Івана Степановича Мазепи залишила глибокий слід не тільки в вітчизняній історії, а й в українському мистецтві. Адже саме Мазепа вважається гетьманом з якого було написано найбільше гравюр та картин. Незважаючи на карколомну популярність, на рукотворні образи гетьмана з осені 1708 р. було організовано справжнє полювання, результатом якого стало їх масове винищення. Як наслідок: навіть на сьогодні достеменно невідомо який вигляд мала ця історична особа, а обличчя гетьмана на десятигривневій купюрі належить зовсім іншій людині. Штучне стирання портретних репродукцій стало поштовхом для пошуку та систематизації малюнків, гравюр та картин на яких

простежуються справжні, або ж надумані риси Івана Степановича. Вчені, художники, етнографи як в Україні так і за кордоном займалися невтомним пошуком дивом вцілілих артефактів які подекуди мали неабияку історичну та художню цінність. Зібрані колекції експонувались на численних виставках та в музейно-художніх експозиціях організованих як приватними особами, громадськими організаціями, благодійними фондами тощо. Починаючи з початку XXI ст. ґрунтовний іконографічний аналіз образу гетьмана Івана Мазепи здійснювали такі вчені як: О. Ковалевська [11 – 13], С. Павленко [17 – 20], О. Походяща [7], М. Дмитрієнко, О. Суховарова-Жорнова [8], Л. Шендрик [23].

Систематизація наукових матеріалів, пов'язаних з персоною самого Мазепи та його діяльністю, стала можливою завдяки зусиллям науковців: М. Дмитрієнко [7 – 8], О. Березанської [3], Т. Якубової [26], а також авторського колективу найбільш фундаментальної книги – «Україна – козацька держава», що увібрала в себе майже усі наявні артефакти та відомості про козацькі часи. Це стосується особистих речей і портретів гетьмана, повний існуючий реєстр яких також увійшов до збірки [22].

Втім, незважаючи на, здавалось великий об'єм виконаної роботи, з минулого виривають нові історії, нові картини, які доповнюють вже існуючу портретну галерею образів славного гетьмана України. Одна з таких картин з'явилась в окупованому Харкові, де 28 січня 1942 року, журналіст газети «Нова Україна» В. Росінський надрукував статтю під назвою «Портрет гетьмана І. Мазепи» [Див. додатки 1 – 2].

Роблячи невеликий відступ, варто наголосити, що до сьогодні ніхто з науковців не досліджував історії появи і загадкового зникнення так званого «харківського» портрету гетьмана Івана Мазепи. Тому автор даної статті, користуючись існуючими газетними та архівними матеріалами, що зберігаються у фондах Державного архіву Харківської області (далі – ДАХО), і вперше вводяться у науковий обіг, поставив за мету дослідити наявні та імовірні версії та факти пов'язані з існуванням цього невідомого художнього полотна.

Повертаючись до історії харківського портрету І. Мазепи слід зазначити, що В. Росінський, незважаючи на скупі відомості, вказав на низку важливих фактів, що є підґрунтям для наукових роздумів. Судячи з тексту статті, вищезгаданий журналіст брав інтерв'ю у знаного у довоєнній Україні вченого і історика – Петра Курінного (1894 – 1972), якого окупаційна влада залучила в якості експерта для оцінки цієї сенсаційної знахідки. Попередній аналіз образу гетьмана дозволив фахівцю віднести його до більш ранніх портретів, де Мазепа зображений не у статусі гетьмана, а у статусі генерального осавула. Де, коли і ким був написаний цей портрет газета не повідомила. Невідомим залишається його формат, стиль написання і, власне, саме зображення, яке «Нова Україна» чомусь так і не спромоглася сфотографувати і надрукувати. Єдине на що вказував автор статті – це те що зазначене полотно багато років зберігалось у родині пана Г. М. Яценка і належить до другої класифікаційної групи картин Мазепи «без гетьманських клейнодів» [16, с. 4]. Яким чином цей артефакт, що став родинною реліквією, потрапив до Г. Яценка залишалось невідомим.